(इंग्रजी भाषेत टंकलिखित न्यायनिर्णयाचा मराठी भाषेत अनुवाद.)

मुंबई येथील उच्च न्यायालयाच्या अधिकारितेमद्धे

दिवाणी अपिल अधिकारिता

रिट याचिका क्रमांक ३२१४ /२०१९

१.	गीता विजय देशपांडे

वय : प्रौढ, धंदा : शेती,

१८.०६.२०२४ रोजी निधन

तिच्या कायदेशीर वारसदारांमार्फत.

१ ए	कपिल विजय देशपांडे

वय : प्रौढ, धंदा : शेती,

१ बी	कश्यप विजय देशपांडे,

वय : प्रौढ, धंदा : शेती.

१ सी	करुणा रवींद्र येल्लापूरकर (भट)

वय : प्रौढ, धंदा : शेती.

१ डी	कविता नितीन मुजुमदार

वय : प्रौढ, धंदा : शेती,

याचिकाकर्ते क्रमांक १ ए ते १ डी

रा. - मुंगसवाडी, तालुका – आजरा,

जिल्हा- कोल्हापूर

२. सुनील माधव देशपांडे

वय : प्रौढ, धंदा : शेती,

दोघे रा. मुंगसवाडी, ता. आजरा,

जि.कोल्हापूर . . . . .याचिकाकर्ते

विरुद्ध

१. महाराष्ट्र राज्य,

अपर मुख्य सचिवांमार्फत,

महसूल व वन विभाग,

मंत्रालय, मुंबई – ४०० ०३२.

२. जिल्हाधिकारी, कोल्हापूर

स्वराज्य भवन, असेंब्ली रोड, नागाळा

पार्क, कोल्हापूर येथे कार्यालय.

३. उपजिल्हाधिकारी (भूमिसंपादन)

क्रमांक १२ @ विशेष भूमिसंपादन

अधिकारी क्र.१२,

स्वराज्य भवन, असेंब्ली रोड,

नागला पार्क, कोल्हापूर येथे कार्यालय.

४. उपजिल्हाधिकारी @ उपसंचालक

पुनर्वसन (जमीन),

स्वराज्य भवन, असेंब्ली रोड,

नागला पार्क, कोल्हापूर येथे कार्यालय.

५. विष्णू आप्पा मांजरेकर

वय : प्रौढ, धंदा : शेती.

६. सूर्यकांत आप्पा मांजरेकर

वय : प्रौढ, धंदा : शेती.

७. दत्ता आप्पा मांजरेकर

वय : प्रौढ, धंदा : शेती.

८. शिवाजी महादेव सुपाल

वय : प्रौढ, धंदा : शेती.

९. सोमणा महादेव सुपाल

वय : प्रौढ, धंदा : शेती.

उत्तरवादी क्रमांक ५ ते ९

सर्व रा. चालेवाडे, ता. आजरा,

जि.कोल्हापूर

.....उत्तरवादी

सह

रिट याचिका क्रमांक ३२१५/२०१९

१. विजय शंकर देशपांडे
मयत त्यांच्या कायदेशीर
वारसदारांमार्फत

१ ए गीता विजय देशपांडे
वय : प्रौढ, धंदा : शेती.

१ बी कपिल विजय देशपांडे
वय : प्रौढ, धंदा : शेती.

१ सी कश्यप विजय देशपांडे
वय : प्रौढ, धंदा : शेती.

१ डी करुणा रवींद्र येल्लापूरकर (भट)
वय : प्रौढ, धंदा : शेती.

१ इ कविता नितीन मुजुमदार
वय : प्रौढ, धंदा : शेती.
सर्व रा. मुंगसवाडी, ... याचिकाकर्ते
तालुका – आजरा, जिल्हा- कोल्हापूर

<u>विरुद्ध</u>

१. महाराष्ट्र राज्य,
अपर मुख्य सचिवांमार्फत,
महसूल व वन विभाग,

मंत्रालय, मुंबई – ४०० ०३२.

२. जिल्हाधिकारी, कोल्हापूर
स्वराज्य भवन, असेंब्ली रोड, नागाळा
पार्क, कोल्हापूर येथे कार्यालय.

३. उपजिल्हाधिकारी (भूमिसंपादन)
क्रमांक १२ @ विशेष भूमिसंपादन
अधिकारी क्र.१२,
स्वराज्य भवन, असेंब्ली रोड,
नागला पार्क, कोल्हापूर येथे कार्यालय.

४. उपजिल्हाधिकारी @ उपसंचालक
पुनर्वसन (जमीन),
स्वराज्य भवन, असेंब्ली रोड,
नागला पार्क, कोल्हापूर येथे कार्यालय. ... उत्तरदाता

उपस्थिती -

याचिकाकर्त्यांतर्फे श्री. उमेश पवार सोबत श्री. सागर सोनावणे उपस्थित.

उत्तरवादी राज्याकरिता श्री. ए. पी. शिंदे, 'बी' पॅनेल वरील वकील, सोबत कु. एस. आर. क्रास्टो उपस्थित.

न्यायमंच : न्या. एम.एस.सोनक आणि न्या. जितेंद्र जैन,

राखीव ठेवल्याचा दिनांक : ०९ जानेवरी २०२५

घोषित केल्याचा दिनांक : १० जानेवरी २०२५

न्यायनिर्णय (न्या. एम. एस. सोनक द्वारा) :-

१. पक्षकारांच्या विद्वान वकीलांचे म्हणणे ऐकले.

२. या प्रत्येक याचिकेतील अंतिम निर्णय. पक्षकारांच्या विद्वान वकिलांच्या विनंतीनुसार आणि संमतीने तात्काळ निर्णय देण्यात आला.

३. पक्षकारांचे विद्वान वकील याबाबतीत सहमत आहेत की या याचिकांमध्ये कायदा आणि वस्तुस्थितीचे महत्वाचे सामाईक वादप्रश्न उद्भवतात. त्यामुळे या याचिका सामायिक आदेशाद्वारे निकालात काढल्या जाऊ शकतात.

४. प्रारंभी, भूमिसंपादन, पुनर्वसन व पुनर्वसाहत यामध्ये उचित नुकसान भरपाई व पारदर्शकतेचा अधिकार अधिनियम, २०१३ ("सदर अधिनियम") च्या कलम २४ मधील तरतुदी लक्षात घेता याचिकाकर्त्यांच्या जमिनी संपादनाची कार्यवाही व्यपगत झाल्याची

घोषणा करून मिळवण्यासाठी या याचिका दाखल करण्यात आल्या होत्या. मात्र, **इंदूर विकास प्राधिकरण विरुद्ध मनोहरलाल व इतर**[1] च्या प्रकरणात माननीय सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयानंतर या याचिकांमध्ये दुरुस्ती करण्यात आली असून भूमिसंपादन अधिनियम, १९८४ ज्या अंतर्गत संपादनाची प्रक्रिया सुरू झाली होती, त्या ऐवजी सदर अधिनियमांच्या कलम २४ (२) नुसार नुकसान भरपाई निश्चित करून नुकसानभरपाई देण्याचे निर्देश देण्याची मागणी याचिकाकर्त्यांनी केली आहे. त्यामुळे याचिकाकर्त्यांचे विद्वान वकील श्री. पवार यांनी दुरुस्त प्रार्थनेच्या कलम (बी-१) बाबत केवळ दिलासा मिळावा यासाठी आग्रह धरला.

५. याचिकाकर्त्यांच्या आपापल्या जमिनींचे वर्णन वगळता दोन्ही याचिकांमधील प्रार्थना कलम (बी-१) एकच आहे. त्यामुळे संदर्भाच्या सोयीसाठी रिट याचिका क्रमांक ३२१४/२०१९ मधील प्रार्थना कलम (बी -१) चे खाली प्रतिलेखन केले आहे:-

> “(बी-१) योग्य रिट, आदेश किंवा निर्देशाद्वारे मुंगसवाडी, तालुका आजरा, जिल्हा : कोल्हापूर येथील वरील जमीन जिचा गट क्र. ११० पैकी ३ हेक्टर ३४ आर (म्हणजे हे ०.९२ आर + हे २.४२ आर) त्या जमिनी संदर्भात भूसंपादन, पुनर्वसन व पुनर्वसाहत

1 एआयआर २०२० एससी १४९६

यामध्ये उचित नुकसान भरपाई व पारदर्शकतेचा अधिकार अधिनियम, २०१३ मधील तरतुदींनुसार नुकसान भरपाई निश्चित करण्याचे व निवाडा देण्याचे निर्देश या माननीय न्यायालयाने उत्तरवादींना द्यावेत. "

६. २२ जून १९९२ च्या अधिसूचनेद्वारे चित्री प्रकल्पाने बाधित झालेल्या व्यक्तींचे पुनर्वसन करण्यासाठी महाराष्ट्र प्रकल्पबाधित व्यक्तींचे पुनर्वसन अधिनियम १९८९ च्या कलम ११ अन्वये याचिकाकर्त्यांच्या जमिनी अधिसूचित करण्यात आल्या होत्या. भूमिसंपादन अधिनियम, १८९४ च्या कलम ४ अन्वये १६ मार्च १९९६ रोजी प्रकाशित करण्यात आलेल्या नंतरच्या अधिसूचनेत त्यांना उपरोक्त प्रयोजनसाठी संपादन करण्याचे अधिसूचित करण्यात आले. ०२ जुलै १९९७ रोजी कलम ६ खाली अधिसूचना जारी करण्यात आली आणि शेवटी भूमिसंपादन अधिकाऱ्याने १६ एप्रिल १९९९ रोजी याचिकाकर्त्यांच्या जमिनी संपादित करण्यासाठी निवाडा दिला.

७. याचिकाकर्त्यांनी त्यांच्या जमिनीचा प्रत्यक्ष ताबा घेण्यात आला नाही किंवा संपादित जमिनीचा मोबदलाही देण्यात आला नाही, असा आरोप सुरुवातीला केला . त्यानुसार पुणे महानगरपालिका आणि अन्य विरुद्ध हरकचंद मिश्रीमल सोळंकी आणि

इतर [2]या प्रकरणात अधिनियमातील कलम २४ (१) मधील तरतुदी लक्षात घेता भूसंपादनाची कार्यवाही व्यपगत ठरेल, अशी म्हणणे याचिकाकर्त्यांनी इथे मांडले आहे.

८. तथापि, तिसऱ्या उत्तरवादीने ११ जुलै २०२३ रोजी या याचिकांमध्ये प्रतिज्ञापत्र दाखल केले की १६ एप्रिल १९९९ चा निवाडा पारित करून देखील याचिकाकर्त्यांना नुकसान भरपाई कधीच देण्यात आलेली नाही, तरीही याचिकाकर्त्यांच्या जमिनींचा ताबा घेण्यात आला आणि उपविभागीय अधिकारी यांच्या १७ फेब्रुवारी २०१८ च्या आदेशानुसार अशा जमिनी प्रकल्पग्रस्तांना देण्यात आल्या. त्यानुसार इंदूर विकास प्राधिकरणाच्या (उपरोल्लेखित) निर्णयाचा आधार घेत संपादन व्यपगत झाले नसल्याचे उत्तरवादींनी सादर केले.

९. याचिकाकर्त्यांनी संपादित जमिनींचा ताबा घेतल्याच्या वस्तुस्थितीला विरोध करणारे प्रत्युत्तर प्रतिज्ञापत्र दाखल केलेले नाही. त्याऐवजी ही स्थिति स्वीकारून याचिकाकर्त्यांनी याचिकांमध्ये दुरुस्ती करून वर नमूद केलेल्या प्रार्थना कलम (बी -१) बाबत दिलासा मागितला.

१०. सदर अधिनियमाच्या कलम २४ मध्ये खालीलप्रमाणे म्हटले आहे:-

2 आकाशवाणी 2014 एससी 982

२४. भूमिसंपादन अधिनियम १८९४ (१८९४ चा १) अंतर्गत भूमिसंपादन प्रक्रिया काही प्रकरणांमध्ये व्यपगत आली आहे असे मानले जाईल.

(१) या अधिनियमात काहीही अंतर्भूत असले तरी भूमिसंपादन अधिनियम, १८९४ (१८९४ चा १) अन्वये सुरू करण्यात आलेल्या भू मिसंपादन कार्यवाहिच्या कोणत्याही प्रकरणात --

(ए) जेथे सदर भूमिसंपादन अधिनियमाच्या कलम ११ अन्वये कोणताही निवाडा देण्यात आलेला नसेल, तर नुकसान भरपाई निश्चित करण्या संदर्भातील या अधिनियमातील सर्व तरतुदी लागू होतील, किंवा

(बी) जेथे सदर कलम ११ अन्वये निवाडा देण्यात आला असेल, तर सदर भूमिसंपादन अधिनियमातील तरतुदींनुसार अशी कार्यवाही सुरू राहील, जणू हा अधिनियम रद्द करण्यात आलेला नाही.

(२) उपकलम (१) मध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी भूमिसंपादन अधिनियम, १८९४ (१८९४ चा १) अन्वये सुरू करण्यात आलेल्या भू मिसंपादनाच्या कार्यावहीत , हा अधिनियम लागू होण्यापूर्वी पाच वर्षे किंवा त्याहून अधिक

काळ अगोदर उपरोक्त कलम ११ अन्वये निवाडा देण्यात आला असेल, परंतु जमिनीचा प्रत्यक्ष ताबा घेतला गेला नसेल किंवा सदर कार्यवाहिला भरपाई देण्यात आली नसेल तर वरील कार्यवाही व्यपगत झाली आहे असे मानले जाईल आणि समुचित सरकार, तशी त्यांनी निवड केल्यास, या अधिनियमातील तरतुदींनुसार अशा भूमिसंपादनाची कार्यवाही नव्याने सुरू करतील.

परंतु, ज्या कार्यवाहीत निवाडा देण्यात आला असेल आणि बहुसंख्य भूधारणांच्या बाबतीत लाभाधिकाऱ्यांच्या खात्यावर नुकसान भरपाई जमा झालेली नसेल, तर सदर भूमिसंपादन अधिनियमाच्या कलम ४ अन्वये संपादनाकरिताच्या अधिसूचनेत निर्दिष्ट केलेले सर्व लाभार्थी या अधिनियमातील तरतुदींनुसार नुकसान भरपाईस हक्कदार असतील.

११. पुणे महानगरपालिका (उपरोल्लेखित) या प्रकरणात सर्वोच्च न्यायालयाच्या तीन न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने या अधिनियमाच्या कलम २४ (२) मधील 'किंवा' या शब्दाचा अन्वयार्थ वियोजक असा लावला होता. त्यामुळे हा भूमिसंपादन अधिनियम १८९४ अन्वये ज्या जमीन मालकाची जमीन संपादित करण्यात आली होती, तो जमीन संपादना

संदर्भातील निवाडा हा सदर अधिनियम लागू होण्यापूर्वी पाच वर्षे किंवा त्याहून अधिक काळ अगोदर देण्यात आला होता, परंतु जमिनीचा प्रत्यक्ष ताबा घेण्यात आलेला नव्हता किंवा भरपाई देण्यात आलेली नव्हती, हे सिद्ध करू शकले तर, सदर कार्यवाही संपुष्टात आली आहे असे मानले जाईल आणि समुचित सरकारने ठरवले तर या अधिनियमातील तरतुदींनुसार अशा भूमिसंपादनाची कार्यवाही नव्याने सुरू करू शकते.

१२. अशा प्रकारे "किंवा" या शब्दाचा अन्वयार्थ वियोजक असा लावला असल्याने जमीन मालकाला केवळ हे सिद्ध करावे लागले होते की, सदर अधिनियम प्रारंभ होण्यापूर्वी पाच वर्षे किंवा त्याहून अधिक काळ अगोदर केलेल्या निवाड्याच्या संदर्भात एकतर जमिनीचा प्रत्यक्ष ताबा घेण्यात आलेला नाही किंवा जमीन मालकाला भरपाई देण्यात आलेली नाही. असे सिद्ध झाल्यानंतर भूमिसंपादनाची प्रक्रिया व्यपगत झाल्याची मानण्यात आल्याचे जमीन मालकाला घोषित करुन मिळू शकेल.

१३. इंदूर विकास प्राधिकरणात (उपरोल्लेखित) या प्रकरणात अधिनियमाच्या कलम २४ चा योग्य अन्वयार्थ लावण्यासाठी सर्वोच्च न्यायालयाच्या पाच न्यायाधीशांच्या खंडपीठाकडे संदर्भ देण्यात आला होता. पुणे महानगरपालिका (उपरोल्लेखित) प्रकरणातील निर्णय योग्य प्रकारे झाला आहे का आणि या कायद्याच्या कलम २४ (२)

मधील "किंवा" हा शब्द संयुक्तपणे किंवा वियोजकपणे असा वाचला जावा का, हा एक मुख्य मुद्दा होता.

१४. उपस्थित केलेल्या आणि उत्तर दिलेल्या इतर प्रश्नणांमद्धे इंदूर विकास प्राधिकरणाच्या (उपरोल्लेखित) प्रकरणात माननीय सर्वोच्च न्यायालयाच्या पाच न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने या अधिनियमाच्या कलम २४ (२) मधील "किंवा" हा शब्द "आणि नाही" किंवा "आणि" म्हणून वाचला जावा असे म्हटले आहे. याचा अर्थ असा की, या अधिनियमाच्या कलम २४ (२) मधील 'किंवा' या शब्दाचा अर्थ वियोजक नव्हे, तर संयोजक वाचला जावा, असे पाच न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने म्हटले आहे.

१५. वरील निष्कर्ष इंदूर विकास प्राधिकरणाच्या (उपरोल्लेखित) प्रकरणातील परिच्छेद ३६३ (३) मध्ये नोंदविला आहे आणि खालीलप्रमाणे आहे:-

"३६३ वरील चर्चेच्या अनुषंगाने आम्ही प्रश्नांची उत्तरे खालीलप्रमाणे देतो :-

(१) ......

(२) ......

(३) कलम २४ (२) मध्ये ताबा आणि भरपाई यांच्यात वापरलेला 'किंवा' हा शब्द 'आणि नाही' किंवा 'आणि' म्हणून वाचावा. अधिनियम २०१३ च्या कलम २४ (२) अन्वये भूमिसंपादनाचा मानीव व्यपगत हा अधिनियम प्रारंभ होण्यापूर्वी पाच वर्षे किंवा त्याहून अधिक काळ अधिकाऱ्यांच्या निष्क्रियतेमुळे जमिनीचा ताबा घेण्यात आलेला नाही किंवा नुकसान भरपाईही देण्यात आलेली नाही तेथे घडून येतो. दुसऱ्या शब्दांत सांगायचे तर, ताबा घेतला असेल, नुकसान भरपाई दिली नसेल तर तेथे कोणतेही व्यपगत नाही. त्याचप्रमाणे जर नुकसान भरपाई दिली असेल, ताबा घेतला नसेल तर त्यात कोणतेही व्यपगत नाही.

(४) .....

(५) .....

(६) .....

(७) .....

(८) .....

(९) .....”

१६. अशा प्रकारे इंदूर विकास प्राधिकरणाच्या (उपरोल्लेखित) या प्रकरणाच्या आधारे संपादनाची प्रक्रिया व्यपगत झाल्याबाबत याचिकाकर्त्यांची बाजू स्वीकारता येणार नाही. त्यामुळे भूमिसंपादन व्यपगत झाल्या संदर्भातील प्रार्थना मान्य करता येत नाही आणि त्या योग्यप्रकारे मांडल्या गेल्या नाहीत.

१७. इंदूर *विकास प्राधिकरणाचा* (उपरोल्लेखित) आधार घेत श्री. पवार यांनी याकडे लक्ष वेधले की सदर अधिनियमाच्या कलम २४ (२) मधील परंतुक कलम २४ (२) चा भाग मानला जाईल आणि कलम २४ (१) (बी) कलमाचा भाग मनाला जाणार नाही. त्यानुसार त्यांनी सादर केले की, या प्रकरणात १६ एप्रिल १९९९ रोजी निवाडा देण्यात आला असल्याने आणि बहुसंख्य भूधारणांच्या बाबतीत लाभाधिकाऱ्यांच्या खात्यावर नुकसान भरपाई जमा झालेली नसेल, तर सदर भूमिसंपादन अधिनियमाच्या कलम ४ अन्वये संपादनाकरिताच्या अधिसूचनेत निर्दिष्ट केलेले सर्व लाभार्थी सदर अधिनियमातील तरतुदींनुसार नुकसान भरपाईस हक्कदार असतील.

१८. श्री. पवार यांनी या प्रकरणी भूमिसंपादन व निवाडा हे ५ हेक्टर २० आर क्षेत्रफळाच्या क्षेत्राशी संबंधित असल्याचे निदर्शनास आणून दिले. यापैकी ४ हेक्टर ८७ एकर जमीन दोन्ही याचिकांमधील याचिकाकर्त्यांच्या मालकीची आहे. त्यामुळे या अधिनियमाच्या कलम २४ (२) मधील तरतुदीनुसार विचार केल्याप्रमाणे ही बहुसंख्य भूधारणा आहे. हे मान्य आहे की, याचिकाकर्त्यांना कोणतीही नुकसान भरपाई देण्यात आली नाही किंवा देऊ केलेली नाही. इंदूर विकास प्राधिकरणात (उपरोल्लेखित) या प्रकरणात जमिनीचे क्षेत्रफळ हा महत्वाचा घटक आहे, हे मानले गेले.

१९. श्री. पवार यांनी सादर केले की याचिकाकर्त्यांचे प्रकरण या अधिनियमाच्या कलम २४ (२) मधील या परंतुकात समाविष्ट असून त्याआधारे त्यातील तरतुदींनुसार नुकसान भरपाई मिळण्यास हक्कादार असल्याचे नमूद केले. या युक्तिवादाच्या समर्थनार्थ त्यांनी **शीतल अण्णा वालवडे आणि इतर विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य आणि इतर**[3] या प्रकरणातील या न्यायालयाच्या समन्वय न्यायपीठाच्या निर्णयाचा आधार घेतला.

२०. उत्तरवादींच्या वतीने ११ जुलै २०२३ रोजी दाखल करण्यात आलेले प्रत्युत्तर प्रतिज्ञापत्रा

---

3 रिट याचिका क्र. ६०४८/२०२१ दिनांक १२ जानेवारी २०२३ रोजी निर्णीत.

मध्ये असे दिसून येत आहे की याचिकाकर्त्यांना कोणतीही नुकसान भरपाई देण्यात आली नाही, कारण संपादन करणारी संस्थेने राज्य सरकारकडे अशी भरपाई जमा केली नव्हती.

२१. या संदर्भातील संदर्भ राज्य शासनाच्या दिनांक ११ जुलै २०२३ च्या प्रतिज्ञापत्राच्या परिच्छेद ४ मध्ये खालीलप्रमाणे आहे:-

> *"४. मी असे म्हणतो की नुकसान भरपाईची रक्कम संपादन संस्थेकडून प्राप्त झाली नाही म्हणून अंतिम निवाडा जाहीर झाल्यानंतर भूमिसंपादन अधिनियम, १८९४ च्या कलम १२ (२) आणि कलम १६ अन्वये याचिकाकर्त्याला नोटीस बजावण्यात आली नाही. मी पुढे असे म्हणतो की, या कार्यालयाच्या पत्र क्र. भूसं- १२/आरआर/६१८/२०२२, दि. ०६/१२/२०२२ अन्वये संपादन संस्थेकडून नुकसान भरपाईची रक्कम मागितली गेली आहे. मी पुढे असे म्हणतो आणि सादर करतो की जेव्हा संपादन संस्थेकडून रक्कम प्राप्त होईल तेव्हा याचिकाकर्त्यांना त्यांच्या संपादित जमिनीसंदर्भात नुकसानभरपाई दिली जाईल."*

२२. त्यानुसार विद्वान "बी" पॅनेल वकील श्री. ए. पी. शिंदे आणि उत्तरवादीं - राज्याकरिता विद्वान अतिरक्त सरकारी वकील कु. एस. आर. क्रास्टो यांनी सदर अधिनियमाच्या कलम २४ (२) मधील परंतुकानुसार सदर अधिनियमातील तरतुदीं अन्वये नुकसान भरपाईच्या याचिकाकर्त्यांच्या हक्कावर युक्तिवाद केला नाही.

२३. या अधिनियमाच्या कलम २४ मधील तरतुदी अगदी स्पष्ट आहेत. जर काही संदिग्धता असेल तर इंदूर विकास प्राधिकरणाच्या (उपरोल्लेखित) प्रकरणात माननीय सर्वोच्च न्यायालयाच्या पाच न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने दिलेल्या निर्णयाने ती दूर झाली आहे. परिच्छेद ३६३ (६) मध्ये तथ्यानुसार निष्कर्ष नोंदविणयात आला आहे की, सदर अधिनियमाच्या कलम २४ (२) मधील परंतुक हे कलम २४ (२) चा भाग मानले जावे आणि सदर अधिनियमाच्या कलम २४ (१) (बी) चा भाग मानणयात येऊ नाही.

२४. सध्याच्या प्रकरणांत दिसून येणाऱ्या वस्तुस्थिती व परिस्थितीशी समान असणाऱ्या वस्तुस्थिती व परिस्थिती मध्ये शीतल वालवडे (उपरोल्लेखित) यांच्या प्रकरणात समन्वय न्यायपीठाने उत्तरवादींनी (राज्य) याचिकाकर्त्यांना देय असलेली नुकसानभरपाई न्यायालयात जमा केली नाही किंवा याचिकाकर्त्यांना १ एप्रिल २०१४ पूर्वी नुकसान भरपाई दिली नाही, अशा याचिकाकर्त्यांना या अधिनियमाच्या कलम २४

(२) मधील परंतुकानुसार नुकसान भरपाई मागण्याचा अधिकार असेल का?, या प्रश्नावर विचार केला.

२५. शितल वालवडे (उपरोल्लेखित) या प्रकरणात समन्वय न्यायपीठाने नमूद केले की, निवाडा देण्यात आला असला तरी, १ एप्रिल २०१४ पूर्वी लाभार्थ्यांना म्हणजेच याचिकाकर्त्यांना नुकसान भरपाई खात्यात जमा करण्यात आलेली नाही किंवा देण्यात आलेली नाही. त्यानुसार समन्वय पीठाने म्हटले की, या अधिनियमाच्या कलम २४ (२) मधील परंतुकानुसार याचिकाकर्ते या अधिनियमांतर्गत नुकसान भरपाईस पात्र असतील. न्यायालयाने उत्तरवादी -राज्याला आठ आठवड्यांच्या आत या अधिनियमांतर्गत देय रकमेची गणना करण्याचे आणि त्यानंतर आठ आठवड्यांच्या आत सदर अधिनियमांतर्गत अनुज्ञेय इतर सर्व लाभांसह ही रक्कम देण्याचे निर्देश दिले.

२६. अशा प्रकारे, या विषयावरील स्थिती आणि कायदा लक्षात घेता आणि सध्याच्या प्रकरणातील तथ्यांना ते लागू करताना, आम्ही प्रार्थना कलम (बी -१) संदर्भात या दोन्ही याचिकांना मंजूरी देतो. आधी नमूद केल्याप्रमाणे, उत्तरवादी -राज्याचे "बी" पॅनेल वरील विद्वान वकील श्री. ए. पी. शिंदे यांनी हे उचित रितीने मान्य केले की याचिकाकर्ते या अधिनियमाच्या कलम २४ (२) मधील परंतुकांनुसार नुकसान भरपाईस हक्कादार

असतील. त्यानुसार आम्ही दोन्ही याचिकांमधील प्रार्थना कलम (बी-१) च्या बाबत विधीनिर्णय मंजूर करतो.

२७. आम्ही संबंधित उत्तरवादींना निर्देश देतो की आजपासून तीन महिन्यांच्या आत याचिकाकर्त्यांना देय नुकसान भरपाईची संगणना करणारा निवाडा देण्यात यावा आणि पुढे असा निवाडा दिल्यानंतर दोन महिन्यांच्या आत सदर अधिनियमांतर्गत उपलब्ध असलेल्या सर्व परिणाम रूप लाभांसह याचिकाकर्त्यांना या अधिनियमानुसार नुकसानभरपाई द्यावी. याचिकाकर्त्यांच्या विद्वान वकिलांना आगाऊ प्रत दिल्यानंतर संबंधित उत्तरवादींनी ०९ जून २०२५ पर्यंत या न्यायालयात अनुपालन अहवाल सादर करावा.

२८. अनुपालन अहवाल दाखल करण्याचे निर्देश जारी करण्यात आले आहेत कारण, उत्तरवादींच्या मते, याचिकाकर्त्यांच्या जमिनीचा ताबा २०१८ मध्ये घेण्यात आला होता आणि आजपर्यंत याचिकाकर्त्यांना कोणतीही नुकसान भरपाई देण्यात आलेली नाही. १९९२ मध्ये संपादनाची कार्यवाही सुरू झाली. आम्ही उत्तरवादींना पुरेसा वेळ दिला असला, तरी निर्धारित मुदतीत याचिकाकर्त्यांना नुकसान भरपाई दिली जाणार नाही,

अशी परिस्थिती आम्हाला नको आहे. याचिकाकर्त्यांना त्यांच्या संपादित जमिनीच्या भरपाईसाठी अनिश्चित काळासाठी प्रतीक्षा करण्यास भाग पाडले जाऊ शकत नाही.

२९. उत्तरवादी -राज्याचे विद्वान बी" पॅनेल वरील वकील श्री. ए. पी. शिंदे यांचा उचित दृष्टिकोन आणि उपजिल्हाधिकारी (भूमिसंपादन) क्र.१२, कोल्हापूर यांनी ११ जुलै २०२३ रोजी दाखल केलेल्या प्रतिज्ञापत्रामुळे, ज्यात निरर्थक नकार देण्याऐवजी खरी व योग्य वस्तुस्थिती नमूद केल्यामुळे दोन्ही याचिका वरील अटींमध्ये कोणत्याही खर्चाच्या आदेशाशिवाय निकालात काढण्यात येत आहेत.

३०. या आदेशाच्या अधिप्रमाणित प्रतीवरुन सर्व संबंधितांनी कृती करावी.

(न्या. जितेंद्र जैन) (न्या. एम. एस. सोनक)

~~x-x-x-x-x-x-~~

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

-x-x-x-x-x-x-